

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З ДІТЬМИ ТА МОЛОДДЮ

УДК 37.013.42

Бслецька І. В.

ВПЛИВ ОРГАНІЗОВАНОГО ВІЛЬНОГО ЧАСУ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

Дослідження вільного часу як соціокультурного та педагогічного феномену визначає необхідність розглянути просування особистості учня у сфері його організації як виду діяльності. Проблему дитячого дозвілля легше зрозуміти «ззовні», тобто з позиції всього того, що робиться й може бути зроблено дозвіллевою діяльністю. Але потрібний підхід «зсередини», вихід на внутрішній світ самоцінної особистості, на проблему розвитку в учнів соціально-ціннісних інтересів, потреб, мотивів. У цьому головне призначення вільного часу. Розглянемо деякі аспекти особистісного становлення учня в дозвіллевій діяльності. Особистість – суб'єкт свого розвитку. У процесі життєдіяльності учень постійно вступає в контакт з іншими, такими, як він. Унаслідок цих контактів (і безпосередніх, і опосередкованих) у нього виробляється різне ставлення до навколишнього світу, до суспільства, до себе. Якісний бік цього ставлення визначає спрямованість особистості, кількісний – її силу та цілісність. Основою цілісності розвитку особистості школяра є саморозвиток (К. Абульханова-Славська, Б. Ломов та ін.). Особистість – суб'єкт свого розвитку, якщо виражена розвитком свого потенціалу, постійним самовдосконаленням. Досліджуючи соціально-демографічну структуру соціуму, у сферах яких живуть та діють діти, структуру дозвіллевих занять учнів, ступінь включеності їх у різні види культурно-дозвіллевої діяльності, можна виокремити кілька важливих показників самоактуалізації учня у вільному часі, які розвивають його особистість.

До цих показників можна віднести: соціальну активність учнів, потребу у визначенні себе як особистості, рівні просування у сфері вільного часу, співвідношення індивідуального та колективного. Особистість виникає, формується, розвивається та існує тільки в діяльності, у багатоманітних видах діяльності. Розглядаючи вільний час як різноманітну форму самовираження й розвитку особистості в її життєдіяльності, організоване дозвілля можна сприймати і як специфічну форму активності. Показниками активності особистості у сфері вільного часу постає можливість вільного вибору будь-яких видів культурно-дозвіллевої діяльності, зростання творчої активності, самоосвіта, культура відпочинку та любительські заняття, ступінь включення до спілкування.

Головним структурним елементом будь-якої діяльності учня є мотив. Зазвичай, діяльність реалізується з огляду на групу мотивів. Однак при цьому існує домінуючий мотив. Мотив може бути зумовлений зовнішніми об'єктивними чинниками, а також внутрішнім спонуканням дитини.

Активність учня – це його внутрішня здатність мислити, діяти, робити вчинки, включатися до дозвіллевих справ з огляду на власні спонукання, інте-

реси, цілі. Вільний час – це світ випадковості. Потенційна активність виводить на формування моральних прав, психологічну готовність свідомо виявляти свободу волі. Щоб її реалізувати, потрібен досвід для конкретних актів поведінки й діяльності, необхідні педагогічні умови для самостійного вибору, його стимулювання, формування в школярів готовності та здібностей діяти на основі свого вибору.

Аналіз думок, оцінок, суджень учнів про цінність для них вільного часу дає можливість побачити особистісне просування, зріст школяра у сфері дозвілля. Цей аспект включає: свідоме ставлення до власного «Я»; рух від цінностей, що руйнує «Я», до цінностей, що його створюють; поведінку відповідно до своєї «Я-концепції»; пізнання навколишнього світу без примусу; швидке засвоєння комунікативної культури спілкування з однолітками або партнерами по спільному дозвіллі; сприймання дозвілля як багатогранної сфери самоперевірки, самопізнання, самоствердження; реалізація своїх інтересів та потреб; швидке адаптування в будь-якій спільності; проходження практики лідерства, організатора; засвоєння народної дозвілльової культури, досвіду емоційних переживань. Учень робить те, що в нього добре виходить, що він любить, до чого емоційно прив'язаний тощо.

К. Абульханова-Славська розглядає самовираження як об'єктивізацію внутрішнього світу, особистості, яка розвивається. Особистісний внутрішній досвід школяра відображає індивідуально неповторне самовираження через ідентифікацію «Я»-суб'єкта, через рефлексію власної дозвілльової поведінки, рівень розуміння та осмислення дозвілльової культури.

Проте існує й реальна пасивність як ситуація, коли можливість вибору навіть не допускають. Частина учнів у сфері вільного часу керується такими установками: як можу, так і роблю; я не знаю, чим можна зайняти свій вільний час і не хочу цього робити; мене нічого не цікавить тощо. Якщо деструктивні заняття у вільний час призводять до особистого й соціального збитку (шкоди), то бездіяльне проведення вільного часу, безплідне марення, пасивність містить не менше лиха.

Людина не може жити, не одержуючи інформації або нічого не роблячи. Якщо в кору головного мозку не потрапляють подразники, то це може потягнути за собою серйозні психічні розлади. Людина духовно збідніла, обмежена, з низькою культурою дозвілля іспит самотності й неробства витримати не може. Чим багатший внутрішній світ людини, тим менш їй буде властиве почуття нудьги.

Заняття учня від нудьги ніколи не приведе до будь-якого індивідуально або соціально значущого результату. Учень у цьому разі прагне не до досягнення або створення будь-чого, а лише до заповнення емоційного вакууму. Для такого заповнення характерні багатогодинне сидіння біля телевізора, безпредметні розмови, безцільне фланірування вулицями. Особливістю такого проведення часу є отримання сильного подразника, який послабляв би стан нудьги. Це викликає потребу в нових емоційних «вибухах», пошук яких призводить до антисоціальних виявів.

Для учня духовно збіднілого, який не має свого інтересу, своєї справи у вільний час, своєрідно користування культурною інформацією, оскільки його увага не затримується на тому, що потребує осмислення, проникнення до суті. Від цього – орієнтування учнів на гостросюжетні фільми, масову детективну літературу, гральні автомати, комп'ютерні клуби.

Для більшості школярів дуже важлива потреба у визнанні суспільної поваги й позитивної оцінки їх. Підлітковий вік – вік підвищеної самооцінки, об'єктивної активності, прагнення посісти високе становище серед однолітків за рахунок соціальної активності. Культурно-дозвіллева діяльність надає широке поле діяльності, у якій достатня кількість різноманітних умов, що сприяють задоволенню визнання.

Рівень просування учнів у саморозвитку у сфері організованого дозвілля має кілька показників: рівень соціалізації особистості; рівень розвитку дозвіллевих інтересів; рівень емоційного розвитку та досвіду колективних переживань у сфері дозвілля; рівень розвитку самоконтролю, ініціативи, самоактуалізації, самоврядування; рівень здорового способу життя.

Серйозну увагу слід звернути, організовуючи вільний час учнів, на цілеспрямоване створення позитивних навколишніх обставин у школі, сім'ї (атмосфери, середовища): розвиток традицій співпраці, співдружності учнів, учителів, батьків; створення дозвіллевого середовища; включення батьків у активну підтримку дозвіллевої діяльності дітей у період шкільних канікул, у дні свят, залучення батьків до проведення туристських походів, екскурсій тощо; спільний пошук дітей і дорослих цінностей, норм і правил життя, спільну різноманітну дозвіллеву діяльність, знаходження стимулів активності учнів у просторі вільного часу, розширення особистісних свобод (дорослих і дітей).

Дозвілля, як ніяка інша діяльність, надає можливість усвідомити себе особистістю, індивідуальністю, самоствердитися, розвинути свої інтереси та здібності та водночас усвідомлювати себе частиною колективних спільнот. Разом з тим дозвілля захищає право учня на приватне життя.

Будучи загалом спрямованим на всебічний гармонійний розвиток особистості, вільний час у кожному конкретному випадку виконує свої специфічні функції. У перекладі з латинської мови слово *функція* означає «обов'язок, коло діяльності, призначення ролі».

Педагогічні функції вільного часу школярів окреслюють те коло виховних завдань, що можуть і повинні вирішувати під впливом видів діяльності, котрі його наповнюють, і за наявності розумного цілеспрямованого педагогічного керівництва.

Чітке визначення, осмислення й аналіз виховних можливостей вільного часу має велике значення для визначення доцільності, розумності, ефективності бюджету часу учнів, для його подальшого вдосконалення й чіткої організації. Знання цих функцій допоможе уникнути стихійності, випадковості в організації вільного часу, повніше використовувати його потенційні можливості.

Аналіз сутності вільного часу учнівської молоді дає підставу для визначення його функцій:

– *Розвивальна функція*, яка комплексно містить завдання духовного, морального, фізичного розвитку молоді особистості.

– *Орієнтаційна*, спрямована на вирішення завдань соціальної й професійної орієнтації учнів.

– *Комунікативна*, спрямована на задоволення однієї з провідних потреб особистості, особливо молоді – потреби в спілкуванні;

– *Рекреативна* – ця функція, спрямована на відновлення фізичних, духовних і психічних сил, витрачених у процесі навчання, праці, суспільної діяльності, забезпечення школярів зарядом бадьорості, енергії, життєрадісності.

– *Розрядка напруги*, спрямована на формування та забезпечення умов для проведення дозвілля, відпочинку та розваги учнівської молоді.

За цими основними напрямками повинна бути організована дозвіллева діяльність школярів.

Одним з найважливіших педагогічних завдань *розвивальної функції* є завдання духовного збагачення школярів, розширення їхнього загального, естетичного кругозору, розвиток і вдосконалення пізнавальних здібностей, інтересів, умінь і навичок. Розвивальна функція вільного часу припускає вирішення й ще одного важливого завдання – формування морального складу учнівської молоді.

Позакласні заклади мають невичерпні можливості у вирішенні цього завдання: екскурсії, читацькі конференції, предметні вечори, читання науково-популярної літератури, технічна творчість і робота в гуртках – ці та багато інших форм творчої діяльності у сфері вільного часу.

Психологічні особливості шкільного віку роблять значущою *орієнтаційну функцію* вільного часу. Домінантним мотивом поведінки й діяльності молоді особистості є прагнення визначити своє місце в житті. У структурі орієнтаційної функції вільного часу учнівської молоді можна виділити два якоюсь мірою самостійні аспекти: соціальна орієнтація школярів і професійна орієнтація школярів. Шляхи та методи здійснення першого аспекту у сфері дозвілля численні: бесіди, диспути, зустрічі, активне включення в суспільно-трудову, суспільно-політичну роботу тощо. Основними напрямками в сфері дозвілля щодо другого аспекту професійної орієнтації є зустрічі з цікавими людьми, робота в гуртках технічної творчості, майстернях, учнівських кооперативах.

Комунікативну функцію вільного часу відрізняє потреба в спілкуванні. Природним простором для її задоволення є насамперед вільний час, де встановлюються неформальні взаємини учнівської молоді з товаришами по школі, класу, групі, гуртку.

Рекреативна функція вільного часу здатна зняти напруження розумове, фізичне та відновити втрачені сили. Розумно організований вільний час вихованців сприяє зародженню психічного потенціалу, емоційного стану, котрі необхідні для нормальної життєдіяльності школяра. Важливими компонентами їхнього відпочинку повинні стати ігри та забави, жарти та розваги, спортивні ігри й туризм та ін.

Такими є основні педагогічні функції вільного часу учнівської молоді. Вони не здійснюються самі собою тільки тому, що в школярів є деяка кількість вільного часу. Куди більш істотним є не тільки й не стільки наявність цього часу, скільки його раціональне використання, змістовне багатство.

Водночас треба підкреслити, що накопичувані в одній і тій же діяльності функції вільного часу існують не на рівноцінних початках. Одні з них яскравіше виражені, є доміантними в якомусь виді діяльності, а інші – ніби вторинні, лише побіжно обслуговують певні потреби й інтереси учнівської молоді.

Вільний час молоді в сучасному суспільстві має визначені особливості та протиріччя (див. табл. 1).

Особливості вільного часу серед молоді

№	Особливості	Протиріччя
1.	Істотна зміна мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій учнів	Відсутність глибокого осмислення й урахування процесів, що відбуваються
2.	Прагнення до посилення соціальної активності учнів	Наявність, «живучість» застарілих форм, методів, засобів організації вільного часу, які не спрацьовують в умовах змін
3.	Інтенсивний розвиток демократії самоуправлінських початків у суспільстві	Обмеження довіри учням у важливих справах, у яких вони могли виявити свою творчу індивідуальність
4.	Спроба реалізації нових потреб у самовизначенні учнів	Нездатність соціальних інститутів, державних установ забезпечити цю реалізацію
5.	Прагнення учнів розпоряджатися своїм вільним часом	Наявність примусу й регламентації діяльності учнів в основних інститутах їхньої соціалізації
6.	Прагнення до поведінкової й нормативної незалежності учнівської молоді від батьків	Непомірна опіка з боку старших, недовіра до дітей, страх утратити над ними контроль

Із таблиці бачимо, що особливості вільного часу учнівської молоді багато в чому зумовлені складними й суперечливими процесами, які відбуваються в умовах посиленої урбанізації, кризи основних інститутів соціалізації, розриву між соціальною й фізіологічною зрілістю учнів, який постійно зростає, подовженням термінів їх навчання. Психофізіологічні й вікові особливості, пов'язані з соціальним статусом учнівської молоді, посилені автономізацією її від батьків, а також специфікою становлення підліткової та юнацької самосвідомості, накладають істотний відбиток на характер використання вільного часу.

Специфіка змісту вільного часу характеризується, по-перше, переважанням емоційного аспекту над інформативним (для ефективної виховної дії потрібне звернення до відчуттів підлітка, до розуму через емоції); по-друге, у змісті вільного часу визначальне значення має практичний бік знань, тобто зміст вільного часу спрямований на вдосконалення різноманітних умінь і навичок. Оскільки в змісті вільного часу практичний аспект переважає над теоретичним, правильніше розглядати зміст із позиції діяльності школярів, через яку вони засвоюють ту або ту галузь соціального досвіду.

Залежно від реалізації сутності вільного часу чи, інакше кажучи, за характером впливу основних видів діяльності на формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості всі заняття учнів можна диференціювати на три основні типи проведення вільного часу учнівської молоді:

1. *Культурно-творчий* – набір занять, пов'язаних з ним, характеризують однією загальною ознакою – створення й відтворення матеріальних і духовних цінностей, містить художню й науково-технічну творчість, суспільну діяльність, різні форми самоосвіти.

2. *Культурно-споживчий*. Незважаючи на розмаїття занять цього типу, їх поєднує одна спільна властивість – споживання духовних цінностей, що справляють порівняно менший вплив на учнів, ніж їхнє створення чи відтворення (читання книг, газет, журналів, відвідування виставок тощо).

3. *Рекреативний тип*, що поєднує різні види відпочинку й розваг: туризм, спорт, відпочинок у компаніях, відвідування танцювальних вечорів, дискотек, кав'ярень.

Наведена типологія відповідає диференціації вільного часу, тому що культурно-творчий і *культурно-споживчий тип проведення часу* характеризують, головним чином, піднесену творчу діяльність, а рекреативний тип виражає дозвіллеву діяльність.

Під принципами культурно-дозвіллевої діяльності прийнято розуміти основні вимоги, яких дотримуються соціальні педагоги, соціальні працівники в її організації.

Найважливішим *принципом культурно-дозвіллевої діяльності є її нерозривний зв'язок з життям, практичними завданнями реформування нашого суспільства*.

Принцип диференційованого підходу до різних верств населення означає організацію вільного часу з урахуванням специфічних особливостей й інтересів, потреб і питань учнівської молоді.

Принцип індивідуалізації полягає в розкритті діалектики соціального й індивідуального, що сприяє виявленню значення культурно-дозвіллевої діяльності. Процес функціонування культурно-дозвіллевої діяльності можна уявити як взаємодію двох тенденцій соціалізації й індивідуалізації. Перша полягає в розумінні особою своєї соціальної сутності, а друга – сприяє виробленню в неї індивідуального способу життєдіяльності, завдяки якому вона отримує можливість самовдосконалення згідно з власними природними задатками й суспільними потребами. Індивідуальний підхід указує на таку важливу межу культурно-дозвіллевої діяльності, як його цілісність.

Особливо цінним є *принцип доступності* в культурно-дозвіллевій діяльності, який здійснюють на основі врахування психологічних особливостей особистості, їхніх соціально-демографічних і соціально-політичних особливостей, тут необхідно враховувати рівень розвитку здібностей школярів.

Принцип послідовності полягає в конкретизації цілей культурно-дозвіллевої діяльності, у вибудовуванні її системи, у визначенні завдань та її реалізації. Принцип послідовності здійснюється на основі вивчення низки умов: відповідність занять рівню інтересів і здібностей школярів; тривалість і схема перемикавання з одних занять на інші. Цей принцип ураховує характер занять, а також поділяє їх за ознаками посиленої активності й самостійності.

Оцінка можливостей включення особистості до тієї або тієї форми колективно або індивідуально організованих занять дозволяє виділити принцип системного підходу до вирішення культурно-дозвіллевих завдань. Вибудовування структури занять на основі раціонального використання вільного часу дозволяє підняти рівень соціальної й індивідуальної активності школярів. Поліпшується система педагогічного керівництва процесом самовиховання через форми культурно-дозвіллевої діяльності, в індивідуальних видах занять, відбувається процес переходу керівництва в самокерівництво.

У працях (А. Асмолов, О. Газман, Б. Лихачов, А. Мудрик, Л. Новикова та ін.) трактують першорядність категорії особистості й категорії колективу. Обидва ці поняття соціально й педагогічно значущі, адже «... протиставлення індивідуалізму й колективізму в основі своїй неправильне, оскільки індивід, приймаючи цінність власної незалежності й свободи, повинен визнавати цю цінність за кожною людиною в спільноті й тим самим визнавати цінність самої спільноти, у якій живе. Він повинен поєднати принципи індивідуалізму й колективізму в інтегрований імператив свого існування в соціумі».

В освіті врахування індивідуальності означає «розкриття можливості розвитку кожної дитини та підлітка, створення соціокультурної ситуації розвитку, зважаючи на визнання унікальності й неповторності психологічних особливостей учня. Індивідуальний підхід до освіти вимагає порівнювати не одну людину з іншою, а одну й ту саму людину на різних етапах її життєвого шляху. Розкриття індивідуальності, створення оптимальних умов її становлення та розвитку – головне завдання освіти»; організоване дозвілля активно забезпечує створення цих соціокультурних ситуацій.

Організоване дозвілля збагачує особистість учня: відкриває світ духовно значущого дозвілля вітчизняної культури; дає можливість почувати себе значущою особистістю, реалізувати себе в шкільному та подальшому житті, прилучати до творчості; зрозуміти соціальну значущість спілкування з однолітками, учителями, батьками; допомагає знайти захист від негативних явищ у сім'ї, навчанні, житті.

Організоване дозвілля навчає учнів цінувати й організовувати свій вільний час, обирати заняття за інтересами, потребами, за їхнім значенням у житті, бути організатором себе та інших, лідером і підлеглим, творцем і виконавцем, жити серед людей, поважати їхню індивідуальність, цінувати чужі інтереси, радіти успіху кожного, зберігати дружні відносини.

Отже, саме в дозвіллевій діяльності переважна більшість учнів шукає емоційне задоволення, сприймає дозвілля як одну з головних сфер самореалізації та самоствердження.

Література

1. **Організація** вільного часу школярів : навч.-метод. посіб. / С. Я. Харченко, І. В. Бєлецька, Т. С. Гаміна. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 304 с.
2. **Новые** ценности образования : тезаурус для учителей школьных психологов / под ред. Н. Б. Крыловой. – М. : Академия, 2005. – 314 с.
3. **Бушканец М. Г.** Педагогическая сущность современного времени школьников / М. Г. Бушканец // Нач. шк. – 2008. – № 6. – С. 15 – 24.

* * *

Бєлецька І. В. Вплив організованого вільного часу на становлення особистості учня

У статті розкрито вплив організованого вільного часу на становлення особистості учня; проаналізовано деякі аспекти особистісного ставлення учня в дозвіллевій діяльності; визначено поняття «категорія особистості» й «категорія колективу»; виокремлено важливі показники самоактуалізації учня у вільному часі, які розвивають його особистість; проаналізовано показники рівня просування учнів у саморозвитку у сфері організованого дозвілля; схарактеризовано позитивні обставини, які необхідно створювати, організуючи вільний час учнів, функції вільного часу (розвивальна, орієнтаційна, комуні-

кативна, рекреативна); розкрито специфіку змісту вільного часу та типи проведення вільного часу учнівської молоді (культурно-творчий, культурно-споживчий, рекреативний); проаналізовано принципи культурно-дозвіллевої діяльності (нерозривний зв'язок з життям, практичним завданням реформування нашого суспільства; принцип диференційованого підходу до різних верств населення; принцип індивідуалізації; принцип доступності; принцип послідовності).

Ключові слова: вільний час, культурно-дозвіллева діяльність, особистість учня.

Белецкая И. В. Влияние организованного свободного времени на становление личности ученика

В статье раскрыто влияние организованного свободного времени на становление личности ученика; проанализированы некоторые стороны личностного отношения ученика в досуговой деятельности; определены понятия «категория личности» и «категория коллектива»; выделяются важные показатели актуализации ученика в свободном времени, которые развивают его личность; проанализированы показатели уровня продвижения учащихся в саморазвитии в сфере организованного досуга; охарактеризованы положительные обстоятельства, которые необходимо создавать, организуя свободное время учеников, функции свободного времени (развивающая, ориентационная, коммуникативная, рекреативная); раскрыта специфика содержания свободного времени и типы проведения свободного времени учащейся молодежи (культурно-творческий, культурно-потребительский, рекреативный); проанализированы принципы культурно-досуговой деятельности (неразрывную связь с жизнью, практическим заданием реформирования нашего общества; принцип дифференцированного подхода к разным слоям населения; принцип индивидуализации; принцип доступности; принцип последовательности).

Ключевые слова: свободное время, культурно-досуговая деятельность, личность ученика.

Belecka I. V. The Influence of Organized a Free Time on the Formation of Personality

The article reveals the influence of organized a free time on the formation of personality; analyzed the some aspects of the personal attitude of a disciple in дозвіллевій activities; the concepts of «personality» and «category of the team»; highlights important indicators of the same actualization of the student in the free time, which develop his personality; analyzed the indicators of the level of advancement of students in self-development in the field of organised leisure-time; characterized by positive circumstances, which need to create, organizing the free time of pupils, the functions of free time (which develops, orientations on, communicative); disclosed to the specificity of free time and types of leisure time of students (cultural-creative, cultural-consumer); analyzed the principles of cultural and leisure activities (the inextricable link with the life, the practical task of reforming our society; the principle of differentiated approach to different segments of the population; the principle of individualization; the principle of accessibility; the principle of sequence).

Key words: free time, cultural and recreational activities, the identity of the disciple.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013 р.

Прийнято до друку 28.02.2013 р.